

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ
ر وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

۱۵

دانشگاه پیام نور - کتابخانه مرکزی بخش نشریات	
شماره سند	PSR
شماره قفسه	۱۱۱
شماره ثبت	۸۴-۴۱۹

دانشگاه پیام نور

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

واحد تحصیلات تکمیلی

پایان نامه :

برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد

عنوان:

تحلیل رؤیا های شاهنامه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حسن انوری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر احمد علی پور

نام مؤلف:

مریم آذری

ماه و سال :

مهر ۱۳۸۳

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۹

۹۵۶۸۵

تقدیم به آیه های ایثار و سجود
هم دلشدگان حرم پاک ودود
آنان که در این سرای فرهنگ و ادب
جز عشق به جانشان دگر نقش نبود

پیشکش به انسان های والا ، بزرگ منش ،
نستوه و شکیبا که در بزرگراه زمان غبار نادانی
را از چهره ی انسان زدودند و بر تابلو پر تالو
تاریخ سازان خوش درخشیدند.

بسمه تعالی

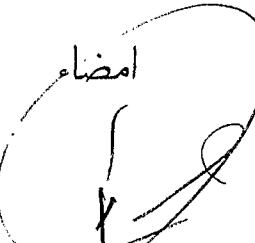

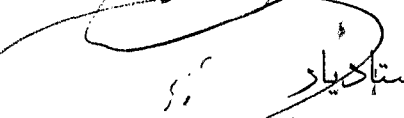
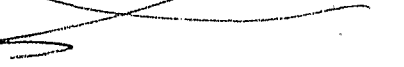
تصویب نامه پایان نامه

پایان نامه تحت عنوان

تحلیل رویاهای شاهنامه

که توسط مریم آذری تهیه و به هیات داوران ارائه گردیده است مورد تایید می باشد.

تاریخ دفاع : ۸۳/۱۰/۱۳
اعضای هیات داوران :
نمره : ۱۹/۵۰
درجه ارزشیابی : عالی

نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبۀ علمی	امضاء
۱- آقای دکتر انوری	استاد راهنما	استاد	
۲- آقای دکتر علیپور	استاد مشاور	استادیار	
۳- آقای دکتر رکنی	استاد داور	استادیار	
۴- خانم دکتر کویا	نماینده گروه آموزشی	استادیار	

باسمه تعالی

کلیات تحقیق

مجموعه عواملی که دست به دست هم می‌دهند تا یک پژوهش بهترین مراحل را طی کند و دست‌یابی به یک نتیجه‌ی در خور و شایسته را رقم زند کلیات تحقیق نام گرفته است. عواملی که در انجام این پایان نامه راهنمای کار اینجانب قرار گرفته است گر چه در ابتدا به صورت فرضیه و یا ایده‌های خام نقش بسته در ذهن بود اما به تدریج با کنکاش و جستجو در بین کتب و متون متعدد به همراه راهنمایی‌های بیدریغ استادان عزیز و گرامی جناب آقای دکتر حسن انوری (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر احمد علی پور (استاد مشاور) پخته و سخته گردید و شالوده‌ی این پایان نامه را استوار ساخت.

این عوامل عبارتند از:

۱- سؤال‌های اصلی تحقیق

- سؤالاتی که در ابتدای کار به عنوان اصلی‌ترین مسائل مورد بحث مطرح گردیده است و در روند پژوهش، گاه پاسخ به آنها بخش عمده و اصلی هر فصل را به خود اختصاص داده است به گونه‌ی زیر است:
- الف - شکل‌گیری عنصر «رؤیا» در داستان‌های تاریخی، اسطوره‌ای بیش‌تر بر چه پایه‌ای استوار است؟
- ب - میزان تأثیرگذاری عناصر سیاسی و اجتماعی در شکل‌گیری رؤیاها تا چه حد است؟
- ج - رؤیا‌های شاهنامه چه نوع رؤیا‌هایی هستند؟
- د - عناصر رمزی یا کلیدی با توجه به خواب‌گزاری‌ها قدیم و جدید در این داستان‌ها کدامند؟
- ه - روانکاوی رؤیا (تحلیل روان‌شناختی رؤیا) چگونه ما را در تحلیل روانی شخصیت‌های اصلی داستان‌ها هدایت می‌کند؟
- و - تأثیرات مثبت یا منفی خواب‌های شاهنامه بر زندگی شخصیت‌های داستان چگونه است؟
- ز - با توجه به اسطوره‌ای بودن برخی از داستان‌های شاهنامه چه رابطه‌ای بین خواب و اسطوره می‌توان ایجاد نمود؟

۲- فرضیه‌ها

پاسخ‌هایی که به طور فرضی به سؤالات فوق داده شده و در متن پایان‌نامه با آگاهی بیش‌تر و استناد به منابع و مآخذ به آن پرداخته شده، به ترتیب زیر است:

الف - شکل‌گیری عنصر رؤیا در داستان‌ها به ویژه اسطوره‌های بر مبنای حوادث قبل و بعد از آن (بخصوص بعد از خواب) طرح‌ریزی شده است.

ب - تأثیرگذاری مهم و مؤثری دارند. به ویژه عناصر سیاسی، به این دلیل که در بیش‌تر موارد خواب‌ها نوعی پیش‌گویی از حوادث آینده است.

ج - فرض این پاسخ بر این است که خواب‌های شاهنامه حالت پیش‌آگاهی دارند.

د - در بررسی‌های انجام شده بر روی خواب‌گزاری‌های قدیم و جدید بعضی از عناصر رمزی یا کلیدی مفهومی مشترک و بعضی دیگر مفهومی متفاوت دارند. از آنجا که نوع خواب‌گزاری‌های قدیم با جدید متفاوت است و خواب‌گزاری‌های جدید بیش‌تر بر مبنای روانکاوی جدید انجام می‌گیرد بنابراین شکل بررسی در این دو نوع خواب‌گزاری متفاوت است. گاه این عناصر با هم انطباق کامل دارند و گاه خیر. اما در تطبیق آنها با تعبیر خود شاهنامه، خواب‌گزاری‌های قدیم را با شاهنامه منطبق‌تر می‌دانیم.

هـ - از آنجا که طبق نظریه‌های روانکاوی رؤیا، رؤیاها بازتابی از ناهشیاری فردی و جمعی بشر است که به شیوه‌ای نمادین بروز و ظهور یافته‌اند و باز بر طبق نظریه‌های شخصیت، ناهشیاری فردی و جمعی یکی از دستگاه‌های ساختار شخصیت انسان است، بنابراین این با شناخت رؤیاها می‌توان به درون ناهشیار فردی و جمعی خواب بین راه یافت و از این طریق به نوعی به تحلیل شخصیت او پرداخت. بررسی حیات ناخودآگاهانه‌ی آدمی، ما را با دورترین زوایای شخصیتی او آشنا می‌سازد.

و - بنا به اینکه خواب‌ها اغلب پیشگویی از حوادث آینده است بنابراین می‌توان گفت از دیدگاهی خواب‌ها هستند که شخصیت‌ها را می‌سازند.

ز - همان‌گونه که اسطوره‌ها از وجدان ناخودآگاه بشری سرچشمه می‌گیرد و با توجه به این که خواب‌ها نیز در حالت ناخودآگاهی روی می‌دهد می‌توان سرچشمه‌ی هر دو را یکی دانست. در واقع اسطوره از وجدان جمعی بشر سرچشمه می‌گیرد و خواب از وجدان فردی.

۳- هدف‌های تحقیق

هدف اصلی تحقیق بررسی و پاسخگویی به یکی از مهم‌ترین عناصر پیش‌آگاهی در شاهنامه و ادبیات حماسی است که به صورت خواب جلوه‌گر شده است. این هدف اصلی شامل تحلیل و بررسی رؤیاهای شاهنامه بر اساس خود شاهنامه و خواب‌گزاری‌های قدیم و جدید، تحلیل روانکاوانه‌ی رؤیا و شخصیت‌های اصلی داستان و بررسی اصالت رؤیاها در این گونه داستان‌ها است.

(منظور از اصالت رؤیاها این است که رؤیاها از سرچشمه‌ی واحد نشأت گرفته باشند. نمادهایی با پیام‌های همانند داشته باشند و نشانگر این نکته باشد که از دل یک فرهنگ و یک نقطه‌ی جغرافیایی برخاسته‌اند. به دیگر سخن روح حاکم بر این رؤیاها، نمادها و اساطیر ایرانی باشد.)

۴- مروری بر کارهای انجام شده و ضرورت انجام تحقیق

پاسخگویی به یکی از مسائل ادبیات حماسی و شاهنامه یعنی رؤیا و تأثیر آن در شکل‌گیری داستان‌ها از اساسی‌ترین اموری است که ضرورت انجام این تحقیق را سبب گردیده است. اگر چه در مورد رؤیا و عوامل اجتماعی و روانی شکل‌گیری آن و هم چنین تعابیر آن به گونه‌های مختلف از زمان‌های گذشته تا به حال تحقیقات و بررسی‌های بسیاری از جانب علمای ایرانی، اسلامی و غربی انجام گرفته است اما در مورد تأثیر رؤیا و رؤیاگزاری در داستان‌های ایرانی بخصوص اسطوره‌ای و نمونه‌ی عالی آن شاهنامه هنوز پژوهشی انجام نگرفته است. از آنجا که شاهنامه یکی از بزرگترین و عالی‌ترین آثار حماسی جهان است و لازم است تمام جنبه‌های آن بررسی شود و تا به حال این جنبه‌ی آن (رؤیاشناسی شاهنامه) بررسی نگردیده، نقضی در مسائل شاهنامه‌شناسی تلقی می‌گردد و ضرورت انجام این تحقیق توجه به این نکته است.

۵- روش تحقیق

روش تحقیق از طریق مطالعه‌ی آثار منتشر شده در این زمینه با استفاده از منابع موجود است. به طور کلی استفاده از منابع نوشتاری فارسی و غیر فارسی (ترجمه) دیداری و شنیداری مانند رسانه‌ها، شبکه‌های اطلاع رسانی (اینترنت)، لغت‌نامه‌ها و

البته لازم به ذکر است بیش‌ترین روش کار و تحقیق این پروژه با استفاده از منابع و مآخذ موجود در کتابخانه‌ها از جمله: کتابخانه‌ی دانشگاه‌های تهران و پیام نور، کتابخانه‌های ملی، حسینیه ارشاد، مجلس، کانون پرورش فکری و انجام گرفته است.

۶- بحث و بررسی

به دلیل نو بودن طرح و این که تاکنون پژوهش‌های روان‌شناختی بر روی رؤیاهای شاهنامه انجام نگرفته است این مسئله در این پایان‌نامه از زوایای مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفته است از جمله: بحث و گفتگو در مورد مباحث مهم خوابگزاری بین اقوام و ملل از دورترین زمان‌ها تاکنون درجه‌ی اهمیت آن، بررسی رؤیاهای اسطوره‌ای، راه یابی رؤیا به درون داستان‌ها، تحلیل شخصیت افراد از طریق تحلیل رؤیا و بالاخره دقت در شناخت خوابگزاری‌ها از جهت صحت و سقم آن‌ها و کاربرد آن‌ها در زندگی.

۷- نتایج بحث

این پایان‌نامه (با توجه به زمان و منابع و مآخذ محدود) نتایج مثبت و خوبی در مورد مباحث مطرح شده‌ی بند بالا در بردارد. هر بحث و مسئله‌ای که مطرح گردیده به نوعی نتیجه‌ی آن در پایان‌نامه درج شده است و

حتی المقدور هیچ بحثی بدون پاسخ نمانده است ولو پاسخ کوتاه و مجمل باشد. در این مجموعه‌ی سخن سعی گردیده از مآخذ مستدل و مستندتر که به تأیید علما و فضلاء متخصص این امر رسیده باشد استفاده شود. مثلاً در نقد و بررسی خوابگزاری‌های قدیم به قول معبران حاذق و با درایتی همچون امام جعفر صادق (ع) ، محمدابن سیرین، ابراهیم کرمانی استناد گردیده است و هم چنین در بحث پیرامون خوابگزاری‌های قبل از اسلام بسیاری از تعابیر دانیال نبی و نظر بعضی از افراد مشهور این فن مانند ارطامیدورس (مشهورترین خوابگزار یونانی) نقل شده است.

در مورد تحلیل روانکاوانه‌ی رؤیا و شخصیت‌ها نیز به طور عمده از نظریات دو روانکاو و روان شناس معروف غربی که اساسی‌ترین نظریه‌های رؤیا منسوب به آنان است و به نوعی پایه گذار این علم هستند یعنی فروید و یونگ استفاده گردیده است.

اگر چه به یقین این بحث نیازمند بررسی‌های مفصل‌تر و عمیق‌تری است، با این حال به نظر می‌آید نتایج مفیدی از آن در این پایان نامه حاصل گردید.

۸- پیشنهاد

چون برای اولین بار است که بررسی رؤیا‌های شاهنامه به این گونه، انجام می‌شود با توجه به مورد ۴ (ضرورت انجام تحقیق و مروری بر کارهای انجام شده) لازم است این مبحث بسیار دقیق‌تر شکافته شود. بنابراین پیشنهاد می‌گردد این موضوع علاوه بر گروه‌های زبان و ادبیات فارسی در گروه‌های روان شناسی هم به وسیله‌ی متخصصان روانکاو مورد بررسی و تفحص قرار گیرد.

سپاسنامه

من لم يشكر المفلوق لم يشكر الفالوق

- بر خود لازم و واجب می بینم که خود را سپاسگزار و قدردان زحمات و کمک های تک تک افرادی بدانم که در این مدت راهنما و مددکار اینجانب در تدوین و تکمیل این پایان نامه بودند:
- جناب آقای دکتر حسن انوری (استاد راهنما) که با درایت و هوشمندی استادانه ورا هنماییهای بزرگوارانه ی خود مرا هم در انتخاب موضوع پایان نامه و هم راه بردن به درونمایه ی آن تا مرحله ی حصول به نتیجه ی مطلوب هدایتگر شدند.
 - جناب آقای دکتر احمد علی پور (استاد مشاور) که با دقت نظر خاص خود در امر روان شناسی در چیه ای نو در تحقیق و پژوهش روانکاوانه ی موضوع پایان نامه بر روی من گشودند.
 - سرکار خانم دکتر فاطمه کویا (مدیر گروه ادبیات فارسی) که همیشه با سعه ی صدر تمام پاسخگوی سؤالات اینجانب در زمینه ی کار پایان نامه بودند.
 - تمامی اساتید عزیز و گرامی ، مشاوران و برنامه ریزان دانشگاه پیام نور تهران که در طول دوره ی کارشناسی ارشد رهنمودهایشان سرلوحه ی امر تحقیق و پژوهش و آموزش همه ی دانشجویان از جمله اینجانب قرار گرفت.
 - همکاران ارجمند خانم مرضیه بهبهانی و آقای علیرضا صدیقی (دانشجویان مقطع دکترای ادبیات فارسی) که در تدوین و تنظیم پایان نامه از نکات و اشارات آنان بهره مند گردیدم.
 - و سرانجام از همسرم آقای مهندس رسول یوسفی و فرزندان عزیزم مهدیه و محمدمهدی که با صبر و شکیبایی فراوان بسیاری از سختی ها را متحمل گردیده تا آرامش هنگام تحصیل و تحقیق را نصیب من گردانند.

دانشگاه: پیام نور

دانشکده: زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه: برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی/عنوان: تحلیل رؤیاهای شاهنامه

استاد راهنما: دکتر حسن انوری

استاد مشاور: دکتر احمد علی‌پور

ماه و سال: مهر ۱۳۸۳

مؤلف: مریم آذری

مسئله‌ی رؤیا یکی از مسائل دیرین هر انسان در هر زمان و هر مکانی است. مسئله‌ای که همواره انسان به گونه‌های مختلف در صدد راه‌یابی به درون آن و شکافتن مفاهیمی از آن است که ذهن او را به خود مشغول داشته است. رؤیا رشته‌ی اتصال جسم است به عوالم ناشناخته‌ی روح و روان و آگاه‌کننده‌ی انسان از آن چه که در تاریکخانه‌ی ذهن و روح او وجود دارد.

به جهت اهمیت رؤیا و تأثیر آن در تمام شئون زندگی، هم چنین تأثیرپذیری ادبیات اقوام و ملل (به عنوان آیینی‌ی آداب و رسوم، باورها و اعتقادات و به طور کلی فرهنگ هر قوم) از رؤیا و رؤیاگزاری، موضوع این پایان‌نامه به این مبحث اختصاص داده شده است.

در تدوین این پایان‌نامه ابتدا سؤالاتی مطرح گردیده (کلیات تحقیق) که پایه و اساس تحقیق بر پاسخگویی به این سؤالات قرار گرفته است. مضمون این مجموعه در واقع پاسخ مبسوط، مستدل و مستند به همین سؤالات مطرح شده است.

مسائل مورد بحث این پایان‌نامه به طور خلاصه به گونه‌ی زیر است:

- ۱- تعریف رؤیا و خوابگزاری و نقد آن از دیدگاه‌های مختلف.
 - ۲- میزان اهمیت رؤیا در بین ملل و ادیان از گذشته‌های دور تا امروز.
 - ۳- مباحث روانکاوی رؤیا.
 - ۴- تأثیر رؤیا در آثار ادبی بخصوص داستان‌های حماسی و اسطوره‌ای، به عبارتی ارتباط رؤیا با اسطوره.
 - ۵- تحلیل رؤیاهای شاهنامه بر اساس مباحث فوق به عنوان بزرگترین اثر حماسی ارزشمند جهان.
- محور اصلی یا همان فصل اصلی این پایان‌نامه، تحلیل رؤیاهای شاهنامه است. که پس از فصول خواب و خوابگزاری (فصل ۱) و رؤیا و روان ناهشیار (فصل ۲) به آن می‌پردازم. در تحلیل رؤیای هر داستان ابتدا با نقل جریانات قبل از وقوع رؤیا از خود شاهنامه، به مقوله‌ی رؤیا وارد گردیده، سپس به نقد و مقایسه‌ی تعبیر آن با سایر تعابیر پرداخته می‌شود. به این ترتیب که پس از بیان تعبیر خواب بر اساس آن چه که فردوسی در شاهنامه آورده است، تعبیر نمادهای هر خواب با توجه به خوابگزاری‌های قدیم و جدید مطرح می‌شود و در قسمت دیگر که در ذیل تعابیر قدما و معاصرین آورده می‌شود مقایسه و انطباق این تعابیر با تعبیر شاهنامه

انجام می‌پذیرد. در آخر، نگاه به رؤیاهای شاهنامه، نگاهی روانکاوانه است که با توجه به دیدگاه روانکاوان خواب و نظریه‌های شخصیت در روان شناسی شخصیت (که بیش‌تر بر پایه‌ی نظریه‌های فروید و یونگ است) ابعاد روانی رؤیا و شخصیت‌های نقش آفرین آن بررسی می‌گردد. (این فصل از کار بیش‌تر به صورت نقد مقایسه‌ای است.) در فصل پایانی این پایان‌نامه مباحثی به می‌پردازم که در حواشی تحلیل و بررسی رؤیاهای شاهنامه با آن برخورد نمودم مانند: شناخت انواع رؤیاها و مقایسه‌ی رؤیاهای شاهنامه با آن‌ها، نقش زن در شکل‌گیری رؤیا، رؤیاهای الحاقی و منسوب به شاهنامه، تأثیرپذیری فردوسی در تعبیر رؤیاهای شاهنامه از معبران قبل از خود. منابع و مراجع مورد استفاده در کار تدوین این پایان نامه به چند دسته تقسیم می‌گردد:

۱- فرهنگ‌ها مانند لغت‌نامه‌ی دهخدا، فرهنگ سخن.

۲- کتب تعبیر خواب قدیم و جدید. در میان کتاب‌های تعبیر خواب از قول معبرین گذشته، بیش‌تر به کتاب تعبیر خواب (کامل‌التعبیر) شیخ ابوالفضل تفسیری مراجعه شده است. این کتاب در واقع مجموعه‌ای از سخنان بزرگان علم تعبیر قدیم است. آثار بزرگی چون: کتاب اصول حضرت دانیال نبی، کتاب تقسیم امام جعفر صادق (ع)، کتاب الجوامع محمدبن سیرین، کتاب دستور ابراهیم کرمانی، کتاب ارشاد جابر مغربی، کتاب تعبیر خواب اسماعیل ابن اشعث و چند اثر دیگر.

از خوابگزاری‌های جدید بیش‌تر به ترجمه‌هایی از خوابگزاران معاصر اروپایی و غیراروپایی استناد شده است، زیرا در کتب، فرهنگ‌ها و یا دائرةالمعارف‌های جدید فارسی یا اسلامی استناد به همان قول معبران قدیم است که در کتاب کامل‌التعبیر تفسیری به طرق مختلف ذکر شده است.

۳- منابعی جهت آشنایی با مسئله‌ی خواب و خوابگزاری در میان ملل مختلف از قدیم الایام تاکنون. (لازم به ذکر است که منابع فارسی یا ترجمه شده در این زمینه محدود و اندک است.)

۴- کتب ادبی راجع به شناخت اسطوره، حماسه و شاهنامه.

۵- مراجع و منابعی مربوط به مباحث روان‌شناختی شخصیت و روانکاوی رؤیا. که در این مورد بیش‌تر تکیه بر آثار زیگموند فروید و کارل گوستاو یونگ شده است.

به طور کلی اساس کار در فصل اصلی بر انطباق و مقایسه‌ی تعبیر خوابگزاران اسلامی و غیر اسلامی گذشته و خوابگزاران اروپایی و غیر اروپایی معاصر، با تعبیر شاهنامه است.

اگر چه گستره‌ی بحث و کنکاش در مورد رؤیا، اهمیت آن در بین اقوام و ملل و تأثیرپذیری آثار ادبی بخصوص داستان‌های حماسی از رؤیا بسیار وسیع است اما از آنجا که مصداق «بضاعت نیاوردم الا قلیل» قرار گرفته‌ام حاصل تحقیق و پژوهش یک ساله‌ی این نگارنده که با مساعدت‌های اساتید گرانقدر همراه گشته مجموعه‌ای است که پیش‌رو دارید. یقین دارم در این پژوهش تنها ذره‌ای از اقیانوس عظیم معرفت شاهنامه را به دستداران آن نمایانده‌ام. چشم امیدم به نقطه‌نظرها، پیشنهادهای و نقادانه‌ی مؤثر خوانندگان عزیز است تا با ابراز آن راهنمای اینجانب در بسط و گسترش این موضوع گردند.

نشانه ها

- ستاره (*) نشانه ی توضیحی است که در پیوست (انتهای پایان نامه) راجع به آن واژه داده شده است.
- قلاب [/] که در بین یا پایان جملات و عبارات قرار گرفته است نشانه ی شماره ی مرجع مندرج در فهرست منابع (عدد سمت راست) و شماره ی صفحه است. (عدد سمت چپ)
- کمانک (پرائتز) که به صورت (/) در ذیل ابیات قرار گرفته است نشانه استفاده از ابیات شاهنامه ی چاپ مسکو است و قلاب [/] نشانه ی استفاده از چاپ دیگر شاهنامه با مقدمه ی مرحوم محمد علی فروغی است. عدد سمت راست شماره ی منبع مندرج در فهرست منابع و عدد سمت چپ شماره ی صفحه ی مرجع است.
- نک به ص : نگاه کنید به صفحه.....
- شماره ی روی بعضی از واژگان مربوط به زیر نویس همان واژه است.
- قلاب [] که در کنار بعضی از ابیات قرار گرفته است نشانه ی این است که این ابیات در شاهنامه ی چاپ مسکو دیده نشده و الحاقی است.
- شماره هایی که در ابتدای هر عنوان قرار گرفته است به این گونه است:
 - عدد اول از سمت راست : شماره ی فصل
 - عدد دوم از سمت راست: شماره ی زیر فصل
 - عدد سوم از سمت راست : شماره ی بخش

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل اول: خواب و خوابگزاری.....	۵
۱-۱- نگاه‌های به پدیده‌ی رؤیا و رؤیاگزاری و اهمیت آن در میان اقوام و ملل.....	۶
۱-۱-۱- در میان هندیان و چینیان.....	۷
۱-۱-۲- در عهد عتیق و جدید و خاور نزدیک باستان.....	۸
۱-۱-۳- در بین النهرین ، آسیای صغیر و یونان.....	۸
۱-۱-۴- در عصر خلفای اسلامی.....	۹
۱-۱-۵- در میان ایرانیان.....	۱۰
۱-۲- اهمیت رؤیا و تعبیر آن از دیدگاه روان‌شناسی.....	۱۳
فصل دوم: رؤیا و روان‌ناهنشیار.....	۱۶
۱-۲- بررسی ساختار شخصیت از دیدگاه روانکاوان.....	۱۷
۲-۲- هشیاری و ناهشیاری (خودآگاهی و ناخودآگاهی).....	۲۰
۱-۲-۲- ارتباط ناهشیاری با رؤیا.....	۲۱
۲-۲-۳- ناهشیاری جمعی و رؤیاهای شاهنامه.....	۲۵
۱-۳-۲- ناهشیاری در پیوند با اسطوره‌های شاهنامه.....	۲۵
۲-۳-۲- ناهشیاری در پیوند با رؤیاهای شاهنامه.....	۲۸
فصل سوم: تحلیل رؤیاهای شاهنامه.....	۳۲
۱-۳- خواب ضحاک.....	۳۵
۱-۱-۳- تعبیر خواب ضحاک بر اساس شاهنامه.....	۳۸
۲-۱-۳- تعبیر خواب ضحاک بر اساس خوابگزاری‌های قدیم.....	۴۳
۳-۱-۳- تعبیر خواب ضحاک بر اساس خوابگزاری‌های جدید.....	۴۶
۴-۱-۳- تحلیل روانکاوانه‌ی خواب ضحاک.....	۴۷
۳-۲- خواب سام.....	۵۲
۱-۲-۳- تعبیر خواب سام بر اساس شاهنامه.....	۵۳
۲-۲-۳- تعبیر خواب سام بر اساس خوابگزاری‌های قدیم.....	۵۴
۳-۲-۳- تعبیر خواب سام بر اساس خوابگزاری‌های جدید.....	۵۸
۴-۲-۳- تحلیل روانکاوانه‌ی خواب سام.....	۶۱
۳-۳- خواب کیتباد.....	۶۳

- ۳-۳-۱- تعبیر خواب کيقباد بر اساس شاهنامه..... ۶۴
- ۳-۳-۲- تعبیر خواب کيقباد بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۶۴
- ۳-۳-۳- تعبیر خواب کيقباد بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۶۶
- ۳-۳-۴- تحليل روانکاوانه ي خواب کيقباد..... ۶۷
- ۳-۴-۴- خواب افراسياب..... ۶۹
- ۳-۴-۱- تعبیر خواب افراسياب بر اساس شاهنامه..... ۷۰
- ۳-۴-۲- تعبیر خواب افراسياب بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۷۲
- ۳-۴-۳- تعبیر خواب افراسياب بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۷۷
- ۳-۴-۴- تحليل روانکاوانه ي خواب افراسياب..... ۸۰
- ۳-۵-۵- خواب سیاوش..... ۸۳
- ۳-۵-۱- تعبیر خواب سیاوش بر اساس شاهنامه..... ۸۵
- ۳-۵-۲- تعبیر خواب سیاوش بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۸۶
- ۳-۵-۲- تعبیر خواب سیاوش بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۹۰
- ۳-۵-۴- تحليل روانکاوانه خواب سیاوش..... ۹۳
- ۳-۶-۶- خواب پيران ويسه..... ۹۶
- ۳-۶-۱- تعبیر خواب پيران بر اساس شاهنامه..... ۹۶
- ۳-۶-۲- تعبیر خواب پيران بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۹۷
- ۳-۶-۳- تعبیر خواب پيران بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۹۹
- ۳-۶-۴- تحليل روانکاوانه ي خواب پيران..... ۱۰۱
- ۳-۷-۷- خواب گودرز..... ۱۰۳
- ۳-۷-۱- تعبیر خواب گودرز بر اساس شاهنامه..... ۱۰۴
- ۳-۷-۲- تعبیر خواب گودرز بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۱۰۴
- ۳-۷-۳- تعبیر خواب گودرز بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۱۰۶
- ۳-۷-۴- تحليل روانکاوانه ي خواب گودرز..... ۱۰۷
- ۳-۸-۸- خواب جريره..... ۱۰۹
- ۳-۸-۱- تعبیر خواب جريره بر اساس شاهنامه..... ۱۱۰
- ۳-۸-۲- تعبیر خواب جريره بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۱۱۰
- ۳-۸-۳- تعبیر خواب جريره بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۱۱۲
- ۳-۸-۴- تحليل روانکاوانه ي خواب جريره..... ۱۱۳
- ۳-۹-۹- خواب طوس..... ۱۱۵
- ۳-۹-۱- تعبیر خواب طوس بر اساس شاهنامه..... ۱۱۶
- ۳-۹-۲- تعبیر خواب طوس بر اساس خوابگزارى هاى قديم..... ۱۱۶
- ۳-۹-۳- تعبیر خواب طوس بر اساس خوابگزارى هاى جديد..... ۱۱۸
- ۳-۹-۴- تحليل روانکاوانه ي خواب طوس..... ۱۲۰

- ۱۲۲ ۳-۱۰- خواب کیخسرو.....
- ۱۲۳ ۳-۱۰-۱- تعبیر خواب کیخسرو بر اساس شاهنامه.....
- ۱۲۴ ۳-۱۰-۲- تعبیر خواب کیخسرو بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۲۴ ۳-۱۰-۳- تعبیر خواب کسخسرو بر اساس خوابگزاری های جدید.....
- ۱۲۵ ۳-۱۰-۴- تحلیل روانکاوانه ی خواب کیخسرو.....
- ۱۲۷ ۳-۱۱- خواب فردوسی.....
- ۱۲۷ ۳-۱۱-۱- تعبیر خواب فردوسی بر اساس شاهنامه.....
- ۱۲۷ ۳-۱۱-۲- تعبیر خواب فردوسی بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۲۸ ۳-۱۱-۳- تعبیر خواب فردوسی بر اساس خوابگزاری های جدید.....
- ۱۲۹ ۳-۱۱-۴- تحلیل روانکاوانه ی خواب فردوسی.....
- ۱۳۰ ۳-۱۲- خواب کتایون.....
- ۱۳۱ ۳-۱۲-۱- تعبیر خواب کتایون بر اساس شاهنامه.....
- ۱۳۱ ۳-۱۲-۳- تعبیر خواب کتایون بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۳۲ ۳-۱۲-۲- تعبیر خواب کتایون بر اساس خوابگزاری های جدید.....
- ۱۳۴ ۳-۱۲-۳- تحلیل روانکاوانه ی خواب کتایون.....
- ۱۳۶ ۳-۱۳- خواب های کید.....
- ۱۳۸ ۳-۱۳-۱- تعبیر خواب های کید بر اساس شاهنامه.....
- ۱۴۲ ۳-۱۳-۲- تعبیر خواب های کید بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۴۹ ۳-۱۳-۳- تعبیر خواب های کید بر اساس خوابگزاری های جدید.....
- ۱۵۵ ۳-۱۳-۴- تحلیل روانکاوانه ی خواب های کید.....
- ۱۵۷ ۳-۱۴- خواب بابک اشکانیان.....
- ۱۵۸ ۳-۱۴-۱- تعبیر خواب بابک بر اساس شاهنامه.....
- ۱۵۹ ۳-۱۴-۲- تعبیر خواب بابک بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۶۱ ۳-۱۴-۳- تعبیر خواب بابک بر اساس خوابگزاری های جدید.....
- ۱۶۲ ۳-۱۴-۴- تحلیل روانکاوانه ی خواب بابک.....
- ۱۶۴ ۳-۱۵- خواب کسری انوشیروان.....
- ۱۶۴ ۳-۱۵-۱- تعبیر خواب انوشیروان بر اساس شاهنامه.....
- ۱۶۵ ۳-۱۵-۲- تعبیر خواب انوشیروان بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۶۸ ۳-۱۵-۳- تعبیر خواب انوشیروان بر اساس خوابگزاری های جدید.....
- ۱۶۹ ۳-۱۵-۴- تحلیل روانکاوانه ی خواب انوشیروان.....
- ۱۷۱ ۳-۱۶- خواب بهرام چوبینه.....
- ۱۷۱ ۳-۱۶-۱- تعبیر خواب بهرام بر اساس شاهنامه.....
- ۱۷۳ ۳-۱۶-۲- تعبیر خواب بهرام بر اساس خوابگزاری های قدیم.....
- ۱۷۳ ۳-۱۶-۳- تعبیر خواب بهرام بر اساس خوابگزاری های جدید.....

۱۷۳تحلیل روانکاوانه ی خواب بهرام
۱۷۴فصل چهارم: جستارهایی دیگر در رؤیا های شاهنامه
۱۷۶۱-۴ تطابق رؤیا های شاهنامه با انواع رؤیاها
۱۸۰۲-۴ رؤیاهای منسوب و لاحق در شاهنامه
۱۸۲۳-۴ نگرش فردوسی به نقش زنان در شکل گیری رؤیاها
۱۸۵۴-۴ تأثیر پذیری فردوسی از تعبیر خوابگزاران قبل از خود
۱۸۶جمع بندی و نتیجه گیری
۱۸۹پیوست
۱۹۲نمودارها
۱۹۶منابع و مآخذ
۱۹۹اعلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه برنگذرد

مقدمه

زیبایی هر اثر ادبی در این است که آن را می‌توان از زوایای گوناگون ظاهری و محتوایی مورد نقد و بررسی قرارداد. جنبه‌های صوری یک اثر از قبیل سبک، قالب، صور خیال ما را به مباحث زیبایی شناختی آن اثر رهنمون می‌گرداند و جنبه‌های محتوایی، ما را با فکر و اندیشه‌ی غالب بر آن آشنا می‌نماید. تأثیرگذاری و گیرایی و شیوایی یک اثر ارزنده هنگامی بروز و نمود بیش‌تری دارد که بتوانیم هر کدام از این زمینه‌ها را بهتر بشناسیم و پل ارتباطی بین روح و اندیشه‌ی آن را با روح و اندیشه‌ی خودمان مستحکم‌تر سازیم.

از شاهنامه سخن گفتن کار آسانی نیست شاید یکی از دلایلی که تحقیق و تفحص بر روی این کتاب ارزشمند را سخت و دشوار می‌کند سهل و ممتنع بودن کلام فردوسی است. در بادی امر این گونه به نظر می‌رسد که کلام فردوسی ساده و هم نشین دل‌هاست اما وقتی در معنای کلام تعمق می‌نماییم به اندیشه‌های پر رمز و رازی برمی‌خوریم که گشودن آنها و پی بردن به پیامشان به راحتی حاصل نمی‌شود. هر بیتی از ابیات شاهنامه را که بگشاییم دریچه‌ای از معانی عمیق و ژرف را بر روی خود گشاده می‌بینیم که خود این معانی نیز نیاز تدبیر و ژرفکاو و تفسیر و تحلیل دارند به این جهت است که از روزگاران بسیار دور تا امروز در جای جای جهان از شرق تا غرب هر جا که ادیب، فرهنگ دوست و به طور کل اندیشمندی هست سخن از شاهنامه و آفریننده‌ی آن یعنی فردوسی نیز هست.

از دیر زمانی مطالعات دقیق بر روی این اثر انجام شده اما با وجود این تحقیق و پژوهش‌های با ارزش هنوز در لابه‌لای هزار توی شاهنامه مفاهیمی نهفته است که امیدواریم آیندگان بتوانند آنها را شناخته و پرسش‌های بسیاری از تشنگان چشمه‌ی زلال علم و ادب و هنر را پاسخگو باشند.

یکی از مباحث اساسی و بنیادین شاهنامه که از دیدگاه‌های مختلف بارها مورد بررسی قرار گرفته است اسطوره‌ای و حماسی بودن داستان‌های آن است که پیکره‌ای رمز آلود و نمادین از این اثر جاودان ساخته است. شناخت این رموز و نمادها در حقیقت شناخت بینش‌ها، روش‌ها و ارزش‌های جمعی قوم ایرانی و گاه اقوام دیگر است که به شکل اسطوره در ضمیر ناهشیار جمعی جای گرفته است. با گشودن هر چه بیش‌تر این نمادهای ارزشی و دست یافتن به پیام هر یک می‌توانیم ادعا کنیم که به درک هویت انسان نزدیک شده‌ایم.

شاهنامه پژوهی در واقع دست یافتن به درونمایه‌های تفکر خلاق، سازنده و پویا است که هنوز در پیچ و خم کوچه‌های اندیشه‌ی شاهنامه پنهان است و تنها با مطالعه‌ی همه سویه‌ی جنبه‌های زبانی، هنری و محتوایی این اثر به این درونمایه دست خواهیم یافت.

شاهنامه محصول اندیشه و فرهنگ و تمدن یک ملتی است که قدمتی نزدیک به قدمت تاریخ بشریت دارد. هیچ ایرانی فرهیخته را نمی‌توان یافت که خود را بی نیاز از دانستن فرهنگ و اندیشه و تمدن گذشتگان بداند. قطع زنجیره‌ی تفکر و اندیشه‌ی امروز با تفکر و اندیشه‌ی دیروز یعنی از دست دادن اصالت و سقوط به بی‌ریشگی. شاهنامه حلقه‌ی اتصال تمدن و دانش و خرد نسل گذشته با نسل امروز است و سند افتخار و عظمت ایران زمین.

فردوسی شاهنامه را نه فقط با مرکب روح خود بلکه با مرکب روح یک یک کسانی که خود را ایرانی و ایران دوست می‌دانند نوشته است.

روح او که با روح همه‌ی هموطنانش عجین گشته در سراسر شاهنامه در حرکت است. بنابراین شاهنامه که زاینده‌ی اندیشه‌ی یک چنین روح بلند و بزرگی است به طور قطع از مباحثی چون جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، انسان‌شناسی، اخلاق، حکمت و ... به دور نمانده است.

روح یک انسان یا انسان‌های فرهیخته روح زندگی است، «این روح با تمام تغییرات لحظه به لحظه‌ی آن در شاهنامه جاری است و این موضوع باعث طبیعی‌تر شدن این اثر گردیده است. این تغییرات در جزئیات شخصیت آدم‌های شاهنامه بروز و ظهور دارد و به همین دلیل است که فردوسی را به عنوان روان‌شناس بزرگی جلوه می‌دهد.» (به نقل از منبع شماره ۳۵/۲۵)

خاستگاه شاهنامه فرهنگ و روح و اندیشه‌ی حاکم بر جامعه‌ی ایرانی است. فرهنگ و روح جامعه‌ای که از دوره‌های بسیار دور باستان تا امروز و حتی تا آینده‌ای دور وجود داشته و خواهد داشت. شاهنامه فقط کتاب دیروز نیست، کتاب امروز و فردا نیز هست. هر اثر جاودان و منحصر به فرد فرازمانی و فرامکانی است. شاهنامه متعلق به هر زمان و مکان و انسانی است که از آن بهره برد و روح پنهان آن را درک و در رگ زندگی جاری سازد.

یکی از زاهایی که ما را با این فرهنگ اصیل بیش‌تر آشنا می‌سازد راه‌یابی به درون شخصیت انسان‌هایی است که سازندگان این فرهنگ هستند. یعنی روانکاوی شخصیت. در شاهنامه شناخت شخصیت‌های داستانی بهترین هدایتگر ما به این سمت و سو است. شاید زیباترین قسمت‌های شاهنامه که می‌تواند ما را با ابعاد روحی و روانی شخصیت‌هایی که نقش آفرینان داستان‌های آن اند آشنا سازد رؤیاهای آن است. رؤیاهای دریاچه‌ای به ناهشیاری فردی و جمعی است. رؤیاهای هر قوم و ملت بازتابی از ویژگی‌های فکری و فرهنگی آن به شمار می‌رود. به همین دلیل در بسیاری از تمدن‌های بزرگ گذشته از جمله بین‌النهرین خواب و رؤیا و تعبیر آن اهمیت فراوان داشته است.

بررسی رؤیاهای شاهنامه رویکردی تازه و زیبا است به شناخت روان فردی و جمعی اقوام و مللی که دارای ریشه‌های مشترک فرهنگی و فکری‌اند. به همین دلیل بهترین وسیله‌ای است برای شناخت فرهنگ و اندیشه.

رؤیاهای شاهنامه به این دلیل که برخاسته از داستان های اسطوره‌ای، پهلوانی و تاریخی‌اند شاید با بسیاری از خواب‌ها و خوابگزاری های اقوام باستان، مانند هند یا یونانی که با قوم ایرانی اشتراک فرهنگی دارند مشابهت‌هایی داشته باشد و یا غیر این، رؤیاهایی باشد که فقط از اندیشه و بینش ایرانی نشأت گرفته باشد. شناخت پیام‌ها و گشودن رمز و رازهای نهفته در رؤیاهای نه تنها گذشته‌های فرهنگی و ناخودآگاهی اقوام ایرانی را بر ما هویدا می‌سازد بلکه ما را با فرهنگ اقوام و ملل مختلف نیز آشنا می‌نماید.

گاه خواندن یک رؤیا و تعبیر آن در شاهنامه ما را با خود به عمیق‌ترین مفاهیم انسانیت و شرف می‌کشاند (رؤیای کیخسرو) و گاه با گشودن نمادهای یک خواب در حقیقت با ابعاد شخصیتی فرد یا افرادی آشنا می‌شویم که در زمانی طولانی داستان‌ها تحت تأثیر این ابعاد شخصیتی آنها شکل گرفته است. (رؤیای سیاوش) و زمانی هم پیام‌های حاصل از رؤیاهای شاهنامه و تعبیر آنها خواننده را به زیباترین شکل تا انتهای داستان می‌کشاند و لذتی وصف ناشدنی نصیب اومی‌نماید (رؤیای ضحاک).

به هر حال جستجو در نمادهای رؤیاهای شاهنامه و پی بردن به مفاهیم بنیادین آنها، مطالعه‌ی مقایسه‌ای نماد شناسی رؤیاهای اسطوره‌های اقوام ایرانی با سایر اقوام و ملل، تأثیر خوابگزاری های دوره‌ی باستان و عصر خلفای اسلامی در خوابگزاری های شاهنامه، تحقیق در ریشه‌یابی رؤیاهای از جهت ایرانی یا غیر ایرانی بودن آنها، روانکاوی رؤیا و شخصیت شناسی از طریق تحلیل رؤیا، همه تلاش‌هایی است که اگر با تعمق و دقت نظر و پژوهشی همه جانبه انجام پذیرد می‌تواند راه گشای ما در شناخت ژرفای شاهنامه و پی بردن به راز و رمزهای درونی آن باشد.

در راستای گفتار بالا محور اصلی این پایان نامه بر پایه‌ی تحقیق و پژوهش بر روی نمادهای رؤیاهای شاهنامه و پی بردن به مفاهیم بنیادین آنها، روانکاوی رؤیا و شناسایی شخصیت های داستان از طریق تحلیل رؤیا استوار گردیده است.

به این ترتیب روند مباحث این پایان نامه بر اساس موارد بالا در چهار فصل زیر دنبال می‌گردد:

۱- فصل اول: خواب و خوابگزاری (مباحث مربوط به رؤیا و اهمیت آن در بین اقوام، ملل و ادیان از گذشته‌های دور تا امروزه نیز روان شناسی جدید)

۲- فصل دوم: رؤیا و روان ناهشیار (مباحث مربوط به ساختار شخصیت از دیدگاه روان شناسی و ارتباط این ساختار در شناخت هشیار و ناهشیار جمعی. پیوند هشیاری و ناهشیاری (خودآگاهی و نا خود آگاهی) با رؤیا، حماسه، اسطوره و در نهایت اسطوره و رؤیاهای شاهنامه).

۳- فصل سوم: فصل اصلی پایان نامه، تحلیل رؤیاهای شاهنامه (بحث و بررسی در مورد تعبیر شانزده خواب شاهنامه بر اساس خوابگزاری های قدیم و جدید و روانکاوی جدید)

۴- فصل چهارم: جستارهایی دیگر راجع به رؤیاهای شاهنامه (شناسایی انواع رؤیا و مقایسه‌ی آن با رؤیاهای شاهنامه، رؤیاهای منسوب و الحاقی، نقش زن در رؤیاهای شاهنامه، تأثیر پذیری فردوسی از خوابگزاری معبران قبل از خود)

در این پایان نامه برای نوشتن ابیات از چاپ دو شاهنامه : شاهنامه ی چاپ مسکو با تصحیح دکتر سعید حمیدیان و شاهنامه ی انتشارات جاویدان با مقدمه ی مرحوم محمد علی فروغی بهره بردم. شماره های داخل کمانک (پرانتز) در ذیل هر بیت نشان دهنده ی ابیات چاپ مسکو و شماره های داخل قلاب در ذیل ابیات نشان دهنده ی چاپ دیگر شاهنامه است.

در پایان تشکر وافر دارم از راهنمایی های بزرگوارانه ی استادان جناب آقای دکتر انوری استاد راهنمای این پایان نامه در گروه زبان و ادبیات فارسی و جناب آقای دکتر علی پوراستادمشاور این پایان نامه در گروه روان شناسی که در گردآوری این مجموعه مرا بسیار مددکار بودند.

مریم آذری - مهر ماه ۸۳